

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” DIN CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ
„STUDII DE POPULAȚIE ȘI ISTORIA MINORITĂȚILOR”**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Drd. Marcov Zoran

**ARME BALCANICE
DIN SECOLELE XVIII-XIX
DE PE TERITORIUL ACTUAL AL ROMÂNIEI**

**Coordonator științific:
Prof. univ. dr. GRĂF RUDOLF**

Cluj-Napoca 2018

CUPRINS

INTRODUCERE

1. Argument	6
2. Cadrul geografic actual și cel din sec. XVIII-XIX	8
3. Metoda de cercetare aplicată și terminologia	11

Capitolul I. PROBLEMA ARMELOR BALCANICE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

1.1. Introducere în istoriografia internațională privitoare la armamentul balcanic	15
1.2. Istoriografia română și armamentul sec. XVIII-XIX. Problema armelor balcanice în istoriografia națională	21

Capitolul II. PRODUCȚIA DE ARMAMENT ÎN PENINSULA BALCANICĂ ÎN SEC. XVIII-XIX

2.1. Premisele apariției armelor albe și de foc în Peninsula Balcanică în perioada dominației otomane	26
2.2. Producția de iatagane în Peninsula Balcanică în sec. XVIII-XIX	29
2.3. Producția de puști balcanice cu cremene în sec. XVIII-XIX	33
2.4. Producția de pistoale și <i>kubure</i> cu cremene în Peninsula Balcanică (sec. XVIII-XIX).....	38
2.5. Tehnici și motive decorative utilizate în producția armamentului balcanic în perioada dominației otomane	46
2.6. Comerțul cu armament în vestul Peninsulei Balcanice în perioada stăpânirii otomane. Valoarea armelor balcanice în sec. XVIII-XIX.....	49

Capitolul III. PRINCIPALELE TIPURI DE ARME BALCANICE EXISTENTE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

3.1. Arme de factură balcanică din sec. XVIII-XIX identificate în colecțiile muzeale din România	56
3.1.1. Arme albe de factură balcanică din sec. XVIII-XIX prezente în spațiul românesc	67
3.1.1.1. Iataganul	67
3.1.1.1.1. Iataganul în literatura de specialitate. Probleme de terminologie	67
3.1.1.1.2. Părțile componente ale iataganului și tipologiile existente	70

3.1.1.2. <i>Bichaq</i> -ul sau cuțitul balcanic în sec. XVIII-XIX	74
3.1.1.3. Sabia balcanică în sec. XVIII-XIX	75
3.1.1.3.1. Probleme legate de identificarea sabiei balcanice în grupul săbiilor orientale	75
3.1.2. Arme de foc cu cremene de factură balcanică din sec. XVIII-XIX prezente pe teritoriul actual al României	76
3.1.2.1. Puștile balcanice cu cremene (sec. XVIII-XIX)	76
3.1.2.1.1. Puștile balcanice cu cremene în literatura de specialitate	76
3.1.2.1.2. Probleme de terminologie și clasificare a puștilor balcanice cu cremene ...	78
3.1.2.1.3. Tipurile de puști balcanice cu cremene	80
3.1.2.1.3.1. Grupul puștilor <i>tančice-arnautke</i>	80
Puștile de tipul <i>roga</i>	80
Puștile de tipul <i>karanfilka</i> . Probleme de identificare a puștii <i>karanfilka</i> în grupul <i>tančice</i> -lor	81
Puștile de tipul <i>rašak</i>	83
Puștile de tipul <i>džeferdar</i>	84
Puștile de tipul <i>čibuklija</i>	87
3.1.2.1.3.2. Grupul puștilor <i>shishane</i>	88
Puștile <i>shishane</i> de factură balcanică	88
Puștile <i>paragun</i> sau <i>boyliya</i>	89
3.1.2.1.3.3. Alte tipuri de puști cu cremene de factură balcanică	90
Pușca cu cremene dalmată	90
Pușca cu cremene grecească, specifică Arhipelagului Ionic	91
3.1.2.2. Pistoalele balcanice cu cremene (sec. XVIII-XIX)	92
3.1.2.2.1. Pistoalele balcanice cu cremene în literatura de specialitate	92
3.1.2.2.2. Probleme de terminologie	94
3.1.2.2.3. Tipurile de pistoale balcanice cu cremene	98
3.1.2.2.3.1. Pistoale cu cremene propriu-zise	98
Pistoalele de tipul <i>ledenica</i>	98
Pistoalele de tipul <i>celina</i>	99
Pistoalele de tipul <i>Elbasan, šilja</i> , „rat-tail”	100

Pistoalele de tipul <i>zlatka</i>	101
Pistoalele de tipul <i>prizrenac</i>	103
Pistoalele de tipul <i>Ioannina</i>	104
3.1.2.2.3.2. Pistoalele de cobur sau <i>kubure</i> cu cremene	105
Pistoalele (<i>kubure</i>) de tipul <i>Peć, pećanke</i>	105
Pistoalele (<i>kubure</i>) de tipul <i>Foča, fočanske</i>	106
Pistoalele (<i>kubure</i>) de tipul <i>Shkodra, bušatlije</i>	107

Capitolul IV. PROVENIENȚA ȘI CIRCULAȚIA ARMELOR BALCANICE DIN SEC. XVIII-XIX AFLATE PE TERITORIUL ACTUAL AL ROMÂNIEI

4.1. Utilizarea armamentului balcanic în spațiul românesc în perioada regimurilor fanariote	109
4.2. Sursele de proveniență ale armelor balcanice deținute de muzeele din România	112
4.3. Proveniența armelor din colecția Muzeului Militar Național "Regele Ferdinand I" din București	119
4.3.1. Iatagane din colecția Muzeului Militar Național.....	120
4.3.2. Puști balcanice cu cremene aflate în patrimoniul Muzeului Militar Național	122
4.3.3. Pistoale și <i>kubure</i> balcanice cu cremene din colecția Muzeului Militar Național	125
4.4. Istoricul colecției de arme a Muzeului Național al Banatului. Premisele constituirii colecției de arme balcanice la Timișoara	127
4.4.1. Iataganele păstrate în colecția muzeului din Timișoara. Proveniență și particularități	130
4.4.1.1. Iataganul atribuit lui Đorđe Petrović „Karadorđe”, liderul primei mișcări antiotomane sârbe	132
4.4.2. Puștile balcanice cu cremene aflate în patrimonial muzeului bănățean	133
4.4.2.1. Pușca <i>džeferdar</i> , una din "bijuteriile" colecției timișorene	135
4.4.3. Pistoale și <i>kubure</i> balcanice cu cremene din colecția Muzeului Național al Banatului din Timișoara	136
4.5. Proveniența armelor din colecția Muzeului Național Brukenthal din Sibiu. Arme balcanice deținute de muzeul sibian	138
4.6. Constituirea și particularitățile colecției de arme a Muzeului Național de Istorie a României din București. Arme balcanice aflate în patrimoniul muzeului bucureștean	143

4.7. Proveniența armamentului din colecția Muzeului Județean ”Teohari Antonescu” din Giurgiu. Arme de factură balcanică identificate în colecția muzeului din Giurgiu	146
4.8. Arme balcanice deținute de alte instituții muzeale din țara noastră	149
4.9. Circulația armelor balcanice din sec. XVIII-XIX în spațiul românesc	154

Capitolul V. PROBLEME DE DATARE A ARMELOR BALCANICE DIN SEC. XVIII-XIX AFLATE PE TERITORIUL ACTUAL AL ROMÂNIEI

5.1. Cauzele care au dus la datarea eronată a armelor balcanice în istoriografia română	160
5.2. Datarea iataganelor	164
5.3. Datarea puștilor cu cremene de factură balcanică	169
5.4. Datarea pistoalelor cu cremene de factură balcanică	174

CONCLUZII	182
------------------------	-----

CATALOGUL PIESELOR

1. Arme albe de factură balcanică din sec. XVIII-XIX identificate pe teritoriul actual al României	
1.1. Iatagane	197
1.1.1. Iatagane de tipul <i>belosapac</i>	197
1.1.1.1. Iatagane de tipul <i>belosapac</i> datate	197
1.1.1.2. Iatagane de tipul <i>belosapac</i> nedatate	205
1.1.2. Iatagane de tipul <i>crnosapac</i>	217
1.1.2.1. Iatagane de tipul <i>crnosapac</i> datate	217
1.1.2.2. Iatagane de tipul <i>crnosapac</i> nedatate	222
1.1.3. Iatagane cu mânere metalice	236
1.1.3.1. Iatagane cu mânere metalice datate	236
1.1.3.2. Iatagane cu mânere metalice nedatate	241
1.1.4. Iatagane modificate și lame de iatagan	249
1.2. <i>Bishaq</i> -ul sau cuțitul balcanic	250
1.3. Săbii de proveniență bosniacă	251
2. Arme de foc de factură balcanică din sec. XVIII-XIX prezente pe teritoriul actual al României	
2.1. Puști cu cremene	256
2.1.1. Grupul puștilor <i>tančice</i> / <i>arnautke</i>	256

2.1.1.1. Puști cu cremene de tipul <i>roga</i>	256
2.1.1.2. Puști cu cremene de tipul <i>rašak</i>	286
2.1.1.3. Puști cu cremene de tipul <i>džeferdar</i>	290
2.1.1.4. Puști cu cremene de tipul <i>čibuklija</i>	300
2.1.2. Grupul puștilor <i>shishane</i>	301
2.1.2.1. Puști cu cremene de tipul <i>shishana</i> balcanică	301
2.1.2.2. Puști cu cremene de tipul <i>paragun / boyliya</i>	302
2.1.3. Puști cu cremene redecorate în Balcani / realizate în Italia pentru exportul pe piața balcanică	310
2.2. Pistoale cu cremene	311
2.2.1. Grupul pistoalelor propriu-zise	311
2.2.1.1. Pistoale cu cremene de tipul <i>ledenica</i>	311
2.2.1.2. Pistoale cu cremene de tipul <i>celina</i>	314
2.2.1.3. Pistoale cu cremene de tipul <i>Elbasan, šilja, „rat-tail”</i>	315
2.2.1.4. Pistoale cu cremene de tipul <i>zlatka</i>	324
2.2.1.5. Pistoale cu cremene de tipul <i>prizrenac</i>	331
2.2.2. Grupul pistoalelor de cobur	333
2.2.2.1. Pistoale de cobur cu cremene de tipul <i>Peć/pećanka</i>	333
2.2.2.2. Pistoale de cobur cu cremene de tipul <i>Foča/fočanska</i>	351
2.2.2.3. Pistoale de cobur cu cremene de tipul <i>Shkodra/bušatlija</i>	356
BIBLIOGRAFIE	364
 ANEXE	
Glosar de termeni	373
Tabele	381
Abrevieri	384
Planșe	386
Grafice	416
Hărți	418

Cuvinte cheie: arme balcanice, sec. XVIII-XIX, teritoriul actual al României, producție meșteșugărească și artizanală de armament, iatagane, puști cu cremene, pistoale și *kubure* cu cremene, colecții muzeale românești, Peninsula Balcanică, Foča, Peć, Prizren, Sarajevo, Elbasan, Shkodra, Boka Kotorska, Ioannina, Plovdiv.

Introducere

Această teză de doctorat analizează prezența, tipologia, proveniența și datarea armelor de factură balcanică, din sec. XVIII-XIX, prezente pe teritoriul actual al României. Armele realizate în Peninsula Balcanică în sec. XVIII-XIX se numără printre cele mai frumoase și valoroase piese de armament aflate în colecțiile muzeale din țara noastră. Decorate printr-o varietate de tehnici ornamentale și cu materiale dintre cele mai scumpe, armele de factură balcanică din perioada stăpânirii otomane se disting datorită originalității și somptuoșității caracteristice, deținând în inventarele muzeelor românești o pondere de aproximativ 25% din totalul armelor de sec. XVIII-XIX.

Demersul nostru științific derulat într-un interval de cinci ani de zile, referitor la armamentul balcanic din sec. XVIII-XIX de pe teritoriul actual al României, ne-a permis să clarificăm câteva aspecte importante legate de tematica cercetată: identificarea locurilor unde se păstrează astăzi piese de armament balcanic pe teritoriul țării noastre, identificarea și clasificarea tipurilor de arme balcanice prezente în spațiul românesc actual, proveniența acestora și datarea armelor în conformitate cu literatura de specialitate internațională.

În redarea tipurilor de arme balcanice am utilizat o metodă de lucru inedită, diferită de cea propusă de literatura de specialitate ex-iugoslavă și internațională din domeniul armelor balcanice realizate în perioada stăpânirii otomane. Dacă literatura internațională se axează mai ales pe identificarea atelierelor de producție, identificare destul de relativă în contextul în care atelierelor din Balcani copiau frecvent diferitele tipuri de arme, producându-le într-un mare număr de armurării aflate în arealul Peninsulei Balcanice, în teza noastră am aplicat o identificare a armelor în funcție de centrul cel mai reprezentativ de producție. În acest context au fost utilizate în cercetarea noastră sintagmele ”tipul Peć”, ”tipul Foča” sau ”tipul Elbasan” și nu ”atelierul din Peć”, ”atelierul din Foča” sau ”atelierul din Elbasan”, considerând că această metodă de lucru corespunde mult mai bine realităților din teren, pentru Balcanii sec. XVIII-XIX.

Capitolul I. Problema armelor balcanice în istoriografia română

În prima parte a acestui capitol am realizat o scurtă trecere în revistă a istoriografiei internaționale în domeniul armamentului balcanic din perioada dominației otomane, accentul fiind pus pe literatura de specialitate ex-iugoslavă. În spațiul fostei Iugoslavii au activat, în sec. XVIII-XIX, cele mai numeroase centre armuriere de factură meșteșugărească și artizanală, de pe cuprinsul Peninsulei Balcanice. Au fost amintite numeroasele studii redactate de cercetătoarea sârbă Đurđica Petrović, lucrările acesteia stând la baza literaturii internaționale din domeniul studiat. Cel mai important cercetător actual în problematica armamentului oriental-balcanic, britanicul Robert Elgood, utilizează în opera sa principiile enunțate în decursul timpului de Đ. Petrović.

A doua parte a capitolului introductiv este didacată istoriografiei române în problematica armamentului balcanic din sec. XVIII-XIX. Chiar dacă în istoriografia națională problema armamentului vechi este bine reprezentată, domeniul strict al armelor balcanice reprezintă o noutate, primele studii de specialitate fiind publicate abia în al doilea deceniu al sec. XXI, de către autorul acestei teze de doctorat.

Capitolul II. Producția de armament în Peninsula Balcanică în sec. XVIII-XIX

Odată cu întărirea autorității otomane, pe cuprinsul Peninsulei Balcanice au avut loc importante modificări în ceea ce privește modul de viață al populației autohtone de sorginte creștină. Dacă în perioada medievală a predominat producția de tip rural, în urma cuceririi otomane meșteșugurile au cunoscut o puternică dezvoltare, în special în mediul urban, și odată cu acestea a înflorit comerțul. În numeroase centre urbane din Bosnia și Herțegovina, Kosovo, Muntenegru, Macedonia, Albania, Serbia, Bulgaria și Grecia, în sec. XVII-XVIII, dar mai cu seamă în sec. XIX, producția artizanală meșteșugărească de armament a atins apogeul, cunoscând o dezvoltare deosebită. Armele realizate în centrele mai sus amintite erau destinate atât piețelor locale, cât și pentru comerțul cu celelalte provincii ale Imperiului otoman.

Spațiul geografic respectiv, datorită conformației muntoase și greu accesibile, a beneficiat de-a lungul timpului de un control mai puțin riguros din partea autorităților otomane, acest lucru ducând la înflorirea producției și comerțului cu armament de factură meșteșugărească și artizanală. În aceste teritorii, influențele orientale suprapuse peste mai vechea moștenire culturală

europăeană a zonei au creat premisele apariției unor tipuri specifice de arme albe și de foc, nemaifăntălnite în restul statului otoman.

Realizate mai ales în zonele periferice ale Imperiului otoman, în Balcanii de Vest, armele balcanice se împart în mai multe categorii și tipuri de arme: arme albe (iatagane, săbii și cuțite) și arme de foc (puști și pistoale cu cremene). Cele mai cunoscute și renumite centre armuriere, în sec. XVIII-XIX, pe cuprinsul Balcanilor erau la: Foča, Fojnica și Sarajevo (Bosnia și Hertegovina); Prizren și Peć (Kosovo și Metohija); Golful Kotor (Muntenegro); Shkodra și Elbasan (în Albania); Debar, Tetovo și Skopje (Macedonia); Plovdiv (Bulgaria) și Ioannina (Grecia).

Dacă analizăm armele balcanice – păstrate în marile colecții muzeale de pe cuprinsul Peninsulei Balcanice – din perspectiva întrebuițării lor, constatăm faptul că proporția covârșitoare este deținută de armele civile, a căror funcție primordială era legată de nevoia de autoapărare într-un teritoriu instabil politic și extrem de primejdios pentru traiul de zi cu zi. În Balcani, în numeroase areale geografice, armele erau considerate elemente de port popular, reprezentând și un indicator important al statutului social al deținătorilor. Despre piesele bogat decorate cu aur, argint sau fildeș nu există mărturii documentare vis-à-vis de utilizarea lor pe câmpurile de luptă, armele respective fiind piese de gală, de paradă, care se moșteneau în cadrul familiei de la o generație la alta. Spre deosebire de armele civile, cele militare au fost identificate într-un număr mult mai redus, fiind de regulă piese simple, fără ornamente spectaculoase, făurite din materiale mai puțin costisitoare. Cea mai relevantă situație, în argumentarea celor prezentate în rândurile de mai sus, este cea a iataganelor, în condițiile în care din punct de vedere al valorii materiale aceste arme se împart în cele două categorii: civile (cu plăsele din fildeș, argint sau argint aurit; inscripții damaschinate cu aur; teci realizate în filigran din argint aurit) și militare (plăsele din corn negru de bivoli; inscripții damaschinate cu argint sau doar gravate în corpul lamelor; teci simple din lemn îmbrăcate în piele).

Armele de factură balcanică sunt piese create cu multă originalitate, design popular amestecat cu mai vechiul strat de cultură feudală, la care se adaugă puternicele influențe orientale. Toate aceste aspecte au creat premisele apariției și dezvoltării în Balcani a unor tipuri specifice de arme albe și de foc, diferite de restul armelor orientale fabricate în lumea otomană.

Capitolul III. Principalele tipuri de arme balcanice existente în spațiul românesc

În legătură cu problematica identificării locurilor unde se păstrează astăzi piese de armament balcanic, trebuie spus că marea majoritatea a obiectelor prezente pe teritoriul românesc actual se regăsesc în colecțiile muzeale, în colecțiile publice și într-o mult mai mică măsură în cele particulare, acest fapt datorându-se și regimului legislativ mai riguros, care stabilește normele colecționării și deținerii armelor, mai cu seamă a celor de foc. În urma cercetării întreprinse s-a constatat faptul că cele mai numeroase arme de factură balcanică din perioada stăpânirii otomane se regăsesc în țara noastră în marile colecții muzeale, printre acestea distingându-se Muzeul Militar Național "Regele Ferdinand I" din București, în colecțiile cărui au fost identificate cele mai numeroase tipuri de arme balcanice existente astăzi în România. În categoria marilor colecții muzeale, care păstrează și importante subcolecții de armament balcanic, se încadrează cele deținute de Muzeul Național de Istorie a României din București, Muzeul Național de Artă al României, Muzeul Național Brukenthal din Sibiu, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, Muzeul Național al Banatului din Timișoara și Muzeul Național Peleş din Sinaia. Arme de factură balcanică au fost identificate și în numeroase colecții muzeale mai mici, în instituții cu caracter regional, județean și local, însă numărul piesele deținute este în aceste cazuri mult mai mic, iar prezența unor arme spectaculoase este cu totul excepțională.

O statistică exactă vis-à-vis de procentajul deținut de armamentul balcanic în cuprinsul marilor colecții de arme din muzeele și colecțiile publice din România este dificil de realizat, în contextul în care puține instituții muzeale au publicat până la ora actuală cataloage de colecții complete. De regulă, au fost publicate în întregime doar subcolecții de armament, dar există și cataloage care cuprind întreaga gamă de arme, însă acestea sunt lucrări selective, înglobând doar cele mai reprezentative piese dintre cele deținute. Pe lângă armele publicate, în cercetarea noastră au fost incluse și piesele clasate în Patrimoniul Cultural Național Mobil al României, informațiile referitoare la piesele în cauză putând fi consultate pe pagina web a Institutului Național al Patrimoniului (CIMEC – Institutul de Memorie Culturală), aflat în subordinea Ministerului Culturii. Din punct de vedere statistic, piesele de armament postate pe pagina CIMEC-ului reprezintă doar o mică parte din armamentul deținut de muzeele românești, informațiile existente în această bază de date fiind utile doar în completarea unui fond documentar deja existent. La armele publicate și baza de date a CIMEC-ului se mai adaugă și piesele cercetate la fața locului, în expozițiile și depozitele unor muzee din România. Aici însă

trebuie precizat faptul că numeroase muzee românești sunt la ora actuală închise publicului, datorită diverselor lucrări de renovare a spațiilor sau de mutare a patrimoniului muzeal, colecțiile acestora fiind greu accesibile cercetătorilor. O astfel de situație se întâlnește la Muzeul Național de Istorie a României din București, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, Muzeul Regiunii Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin etc.

Coroborând datele obținute din toate cele trei surse mai sus amintite (publicații, baza de date CIMEC și cercetarea pieselor la fața locului) putem propune un procent de cel mult 25% pentru armele de factură balcanică existente în marile colecții muzeale din țara noastră, din totalul armelor din sec. XVIII-XIX deținut. Procentajul se aplică mult mai bine colecțiilor de arme de foc, publicate și clasate într-un număr mult mai mare decât armele albe.

Referitor la identificarea și clasificarea tipurilor de arme balcanice prezente în spațiul românesc actual, trebuie accentuat faptul că aceasta este cea mai importantă contribuție adusă de cercetarea noastră în problematica armelor vechi păstrate în colecțiile muzeale din România. Prin identificarea și clasificarea tipurilor de arme balcanice din sec. XVIII-XIX prezente în spațiul românesc actual, demonstrăm faptul că cele mai multe dintre piesele de armament considerate de vechea literatură de specialitate autohtonă ca fiind de producție *turcească* sau *orientală* sunt de fapt rezultatul producției balcanice de armament, cu precădere a atelierelor din vestul Peninsulei.

În cursul cercetării noastre am identificat în total 22 de tipuri de arme balcanice realizate în sec. XVIII-XIX; defalcate pe categorii de arme ele se împart în arme albe (5 tipuri diferite) și arme de foc (17 tipuri diferite). Rezultatele cercetării noastre demonstrează faptul că cele mai multe dintre tipurile de arme balcanice definite în literatura de specialitate internațională se regăsesc și pe teritoriul actual al României. Dintre tipurile de arme rămase neidentificate în colecțiile de la noi menționăm *sabia balcanică*, așa cum este ea definită în literatura de specialitate și pușca cu cremene de tipul *karanfilka*. Însă la identificarea tipului *karanfilka*, se cuvine să precizăm faptul că am utilizat criteriile enunțate de vechea bibliografie iugoslavă, conform căreia a fost catalogată până în prezent o singură astfel de piesă, aceasta fiind păstrată în colecția Muzeului Militar din Belgrad. Cercetarea croată din domeniul armelor balcanice identifică tipul *karanfilka* pe baza altor criterii, astfel că majoritatea puștilor de tipul *roga* se încadrează, conform cercetării croate, în tipul *karanfilka*. În tipologia noastră, pentru a evita confuziile între tipul *karanfilka* și *kariophili*-ul grecesc, am utilizat criteriile de identificare ale

vechii cercetări iugoslave. Referitor la aceste tipuri de arme neidentificate în spațiul românesc actual, trebuie spus că neidentificarea lor pe parcursul demersului nostru științific nu echivalează automat cu lipsa acestora din România, în condițiile în care cercetarea noastră nu a fost una exhaustivă, bazându-se pe armele publicate, baza de date a CIMEC-ului și colecțiile cercetate. Există posibilitatea, pur teoretică însă, ca aceste tipuri neidentificate până în prezent să figureze în colecții muzeale mai mici sau în cele particulare.

Revenind la tipologia armelor identificate, armele albe de factură balcanică cuprind în total trei categorii diferite de piese – iatagane, cuțite și săbii – toate aceste arme fiind catalogate din punct de vedere cronologic, în ordinea menționată mai sus. Cele mai numeroase sunt iataganele, care se împart la rândul lor în trei tipuri distincte (*belosapci*, *crnosapci* și cele cu mânere metalice), ponderea lor în grupul armelor albe fiind covârșitoare, în contextul în care din categoria cuțitelor avem o singură piesă identificată, iar la capitolul săbiilor balcanice au fost incluse în catalogul nostru doar patru piese despre care avem informații sigure că provin din spațiul bosniac. Armele respective nu corespund tipologiilor balcanice trasate de literatura internațională, însă nu se încadrează nici în tiparele clasice ale armelor albe otomane. Datorită originalității de care dau dovadă, cele patru piese au fost incluse în catalogul lucrării noastre.

Armele de foc de factură balcanică se prezintă într-un număr mult mai mare decât cele albe, fiind grupate în funcție de puști și pistoale cu cremene. Din categoria puștilor cu cremene au fost identificate trei grupuri diferite de arme – grupul puștilor *tančice/arnautke*, grupul *shishane*-lor și cel al armelor realizate în Occident pentru piața din Balcani/redecorate în atelierele din Peninsula Balcanică – care însumează în total opt tipuri diferite de arme. Pistoalele balcanice cu cremene se împart în două mari categorii: în pistoale propriu-zise și în pistoale de cobur. În total au fost identificate nouă tipuri diferite de pistoale balcanice cu cremene, șase provenind din categoria pistoalelor propriu-zise, în timp ce trei sunt caracteristice celor de cobur. Trebuie precizat faptul că două dintre tipurile de arme de foc de factură balcanică identificate în spațiul românesc, pistolul de Ioannina și pușca specifică Arhipelagului Ionic, însă publicate doar la nivel ilustrativ și necercetate la fața locului, nu au fost incluse în *Catalogul pieselor* de la finalul tezei.

În cazul iataganelor, statistica obținută în urma cercetării noastre, în baza căreia iataganele de tipul *crnosapci* (cele utilizate de regulă în luptă) dețin majoritatea, nu este totuși concludentă pentru situația generală a pieselor deținute de muzeele din România. Susținem acest

punct de vedere în condițiile în care majoritatea iataganelor *crnosapci* studiată provine din colecția Muzeului Național al Banatului, unde armele au ajuns ca pradă de război sau suveniruri orientale în urma Războiului de pacificare a Bosniei din anul 1878. Situația de la Timișoara este o excepție, însă numărul mare de piese deținut de acest muzeu balansează procentul statistic al iataganelor din țara noastră în favoarea *crnosapci*-lor. Dacă analizăm toate celelalte colecții muzeale disponibile, vom observa că procentul deținut de *crnosapci* scade simțitor, între primele două tipuri de iatagane – *belosapci* și *crnosapci* – existând un echilibru din acest punct de vedere, doar piesele cu mânere metalice se regăsesc într-un procentaj ceva mai mic. Colecțiile muzeale mari din țara noastră, printre care amintim Muzeul Național Militar, Muzeul Național de Istorie a României, Muzeul Național de Artă al României, Muzeul Național Peleş, Muzeul Național al Banatului ș.a., dețin în colecțiile proprii exemplare din toate cele trei tipuri de iatagane existente. Printre cele mai valoroase piese se numără cele păstrate în muzeele bucureștene, amintite mai sus. Identificarea unor centre de producție în cazul iataganelor este foarte dificilă, în condițiile în care nici literatura de specialitate nu găsește un punct de vedere comun în această problemă. Totuși, puținele centre armurieri care pot fi identificate datorită particularităților existente – fildeșul de morsa utilizat mai ales în Bosnia, mânerul metalic cu ”urechi” patrulare specific centrului de la Foča sau mânerul metalic specific centrului de la Prizren – se regăsesc și în colecțiile muzeale din România.

Trecând la armele de foc balcanice, unde situația pieselor publicate și clasate este mult mai bună decât cea a iataganelor, trebuie spus că din punct de vedere procentual, numărul puștilor cu cremene este similar cu cel al pistoalelor cu cremene deținut în colecțiile muzeale din țara noastră. Referitor la puștile cu cremene de factură balcanică, cele mai multe dintre piese fac parte din categoria *tančice/arnautke*, tipul *roga*. Din acest punct de vedere, situația este similară cu cea identificată în colecțiile marilor muzee din fosta Iugoslavie, unde de asemenea tipul *roga* (identificat în Croația ca și *karanfilka*) deține de departe procentul cel mai mare. Un argument în favoarea numărului mare de puști de tipul *roga* în colecțiile muzeale din spațiul ex-iugoslav, dar și în România, este faptul că acest tip de armă a fost realizat în Balcani încă din secolul al XVII-lea, fiind specific unui mare număr de centre armurieri din întregul areal al Balcanilor de Vest. Nu trebuie neglijat faptul că un exemplar de pușcă *roga* era mult mai ieftin, fiind mult mai ușor de achiziționat față de o armă de tipul *džeferdar*. Puștile *tančice* de tipul *džeferdar* dețin locul al doilea în ceea ce privește prezența puștilor balcanice cu cremene în colecțiile muzeale românești,

numărul lor fiind însă net inferior față de tipul *roga*. Totuși, costisitoarele puști *džeferdar* se regăsesc în România într-un număr mai mare decât puștile de tipul *rašak*, arme mult mai ieftine și mai accesibile pe piața balcanică. De amintit că *džeferdar*-ele din muzeele noastre provin în exclusivitate din colecții particulare și donații singulare de piese. Tot din categoria *tančice*-lor colecțiile muzeale din România dețin într-un număr ceva mai mic și puști de tipul *rašak/kariophili* de sorginte albaneză. Alături de puștile *roga*, *džeferdar* și *rašak/kariophili*, *tančice*-le din țara noastră cuprind și tipul *čibuklija*, identificat în cazul unei singure puști cu cremene. Cealaltă categorie de puști balcanice, reprezentată prin celebrele arme de tipul *paragun* de producție bulgară, se regăsește într-un număr relativ important în colecțiile muzeale din țara noastră. Ca număr de piese, *paragun*-ul apare mai des în România decât în muzeele din fosta Iugoslavie, acest aspect datorându-se cel mai probabil apropierea sudului României de centrele armurieri bulgare. Din aceeași categorie de arme cu pușca de tipul *paragun* face parte și *shishana* bosniacă, identificată în țara noastră doar în colecția Muzeului Militar Național. Tot din familia puștilor balcanice cu cremene fac parte armele realizate în Occident pentru exportul în Balcani și armele redecorate în atelierele din Peninsula Balcanică. În această categorie de puști au fost identificate două tipuri distincte, pușca de tip *dalmat* și cea specifică atelierelor din Arhipelagul Ionic, ambele tipuri fiind reprezentate cu câte un singur exemplar identificat.

La capitolul pistoalelor balcanice cu cremene, cele mai numeroase și răspândite în colecțiile muzeale românești sunt celebrele pistoale de cobur de Peć, pistolul balcanic cel mai comun și utilizat în Balcani în decursul sec. al XIX-lea. Ieftin, robust și eficient, coburul de tipul *Peć* a fost tranzacționat pe piețele din Balcani până în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, el fiind des întâlnit în colecțiile muzeale din fosta Iugoslavie, Bulgaria, Albania, Grecia și Turcia. Pe locul al doilea, în ceea ce privește răspândirea pistoalelor balcanice cu cremene în țara noastră, se află arma albaneză de tipul *Elbasan*, un argument în favoarea răspândirii pe scară largă a acesteia fiind prețul simțitor mai scăzut față de celelalte pistoale balcanice propriu-zise. Tot în categoria pistoalelor propriu-zise se încadrează și faimoasele arme de tipul *ledenica* și *zlatka*, realizate în general de armurăriile din Boka Kotorska. Tipul *zlatka* a fost identificat într-un procentaj dublu față de *ledenica*, cele câteva piese din al doilea tip de armă fiind inventariate în colecțiile muzeelor bucureștene. O prezență destul de numeroasă și oarecum surprinzătoare este somptuosul cobur de Shkodra, prezent la noi mai ales în colecțiile muzeelor din capitală. Tot din categoria pistoalelor de cobur, în România mai apare și cel de Foča, identificat și în colecțiile

muzeale din provincie. Este important de precizat că cele trei tipuri de pistoale de cobur amintite sunt identificate în literatura de la noi ca fiind arme de factură *turcească/orientală*. Muzeele românești mai dețin în colecțiile proprii și pistoale de tipul *prizrenci*, *celina* albaneză și tipul *Ioannina*, însă în număr mult mai mic față de cele menționate anterior.

Capitolul IV. Proveniența și circulația armelor balcanice din sec. XVIII-XIX aflate pe teritoriul actual al României

În ceea ce privește problematica provenienței armelor de factură balcanică din perioada sec. XVIII-XIX identificate astăzi în spațiul românesc, trebuie spus încă de la bun început că ateliere meșteșugărești de producție nu sunt documentate pe teritoriul actual al României, literatura de specialitate internațională identificând armurării până în zona de nord a Bulgariei, spațiul respectiv reprezentând limita nordică în ceea ce privește fabricarea armamentului de factură balcanică.

Problema utilizării unor asemenea piese de armament în actualul spațiu românesc, în perioada sec. XVIII-XIX, este una discutabilă și, din păcate pentru cercetarea istorică, neacoperită de suficiente mărturii arhivistice. Dacă pentru spațiul intracarpatic lucrurile sunt mai simple datorită faptului că sub conducerea Sfântului Imperiu Roman de națiune germană, ulterior Imperiului Austriac, predomină armamentul de factură occidentală, în speță cel de producție central-europeană, în exteriorul arcului carpatic utilizarea pe scară mai largă a armamentului balcanic, mai cu seamă în perioada regimurilor fanariote, rezultă din organizarea militară a celor două Principate, aflate sub suzeranitate otomană la acea vreme. Instaurarea regimurilor fanariote în Țările Române la începutul sec. al XVIII-lea a coincis cu aducerea în spațiul românesc a trupelor de arnăuți, formate din mercenari de origine sud-dunăreană – albanezi, sârbi, bosniaci, muntenegreni, bulgari sau greci – care purtau veșminte *arnăuțești*, adică albaneze și se aflau în slujba domnilor fanarioți, formând fie garda domnului sau suita unor mari dregători, fie puterile pentru prinderea hoților. De regulă, căpitaniii acestor mercenari erau numiți dintre greci. Numărul mercenarilor arnăuți a crescut treptat, ajungându-se la efective ce numărau 1000 de arnăuți greci în perioada lui Alexandru Ipsilanti (1787-1788) în Moldova și 2000 de mercenari arnăuți în Țara Românească, în anul 1769, în perioada războiului ruso-turc. Totuși, cele mai numeroase efective de mercenari au fost consemnate în Țara Românească, în aprilie 1821 – 2520 arnăuți. Dacă referitor la echiparea arnăuților putem afirma cu certitudine că erau înarmați cu numeroase piese

de factură balcanică specifice spațiului din care proveneau – flinte, iatagane, pistoale – în ce măsură armamentul balcanic a fost utilizat în sec. XVIII-XIX în Țările Române de către alte elemente non-mercenare este dificil de stabilit în lipsa unor dovezi arhivistice edificatoare.

Referindu-ne strict la proveniența armelor de factură balcanică prezente astăzi în colecțiile muzeale din România, putem spune, pe baza cercetărilor întreprinse, că aceste piese provin din mai multe surse:

- capturi de război în urma unor campanii militare desfășurate în Peninsula Balcanică sau împotriva Imperiului Otoman;
- bunuri și colecții private, donate ulterior muzeelor;
- achiziții realizate de instituțiile muzeale pe piața internă și internațională de antichități;
- transferuri de arme de la alte instituții similare sau de la autoritățile statului.

În prima categorie, cea a capturilor de război, intră majoritatea pieselor balcanice păstrate în colecția Muzeului Național al Banatului, armele fiind aduse din Bosnia și Herțegovina în urma Războiului de pacificare a Bosniei din anul 1878. Tot în această categorie intră piesele deținute de instituțiile muzeale din sudul României, un exemplu concret fiind Muzeul Județean ”Teohari Antonescu” din Giurgiu, armele respective fiind aduse din spațiul Bulgariei de astăzi în perioada Războiului de Independență din 1878-1879. Din categoria pieselor confiscate în urma unor operațiuni militare avem armele aduse din Ungaria, de la garnizoana Szolnok, în anii Războiului româno-ungar din anul 1919, piese aflate astăzi în colecția Muzeului Militar Național din București. La capitolul donații de arme balcanice, Muzeul Militar Național cuprinde în inventarele sale cele mai numeroase astfel de donații, cele mai valoroase piese provenind din marile colecții particulare intrate în patrimoniul muzeului bucureștean. Donații individuale de piese au fost înregistrate în cazul multor instituții muzeale din țara noastră, printre acestea menționăm: Muzeul Militar Național, Muzeul Național al Banatului, Muzeul Județean din Giurgiu, Muzeul Municipal Mediaș etc. Alături de aceste piese, în colecțiile muzeale de la noi există și arme balcanice achiziționate de pe piața internă și internațională de antichități. Câteva dintre piesele colecției Muzeului Militar Național au fost aduse de la Viena, fiind achiziționate de către atașatul militar al României în capitala austriacă. Achiziții de pe piața internă de antichități au fost consemnate la Timișoara, unde un anticar local vindea Societății Muzeale în anul 1904 arme aduse din Bosnia în timpul campaniei din 1878. În categoria transferurilor de arme de la alte instituții muzeale sau autorități ale statului intră o serie de arme inventariate în

colecțiile Muzeului Militar Național din București, Muzeului Național Brukenthal din Sibiu, Muzeului Național al Banatului etc.

În legătură cu circulația armelor de factură balcanică din sec. XVIII-XIX în spațiul românesc, trebuie spus că activitățile comerciale privitoare la acest tip de armament, deși sunt menționate de cercetători din fostul spațiu iugoslav, nu sunt confirmate încă de istoriografia națională. Chiar și în lipsa unor confirmări interne este foarte plauzibil ca armamentul balcanic să fi fost comercializat și în Țările Române în sec. XVIII-XIX, o dovadă indirectă fiind numeroasele piese de factură balcanică existente în vechile colecții particulare din România, colecții intrate ulterior în patrimoniul Muzeului Militar Național.

Analizând circulația armelor de factură balcanică, identificate pe teritoriul României de astăzi, prin prisma atelierelor de producție, constatăm următoarele aspecte: din categoria iataganelor sunt prezente cele realizate la Foča și Prizren; un cuțit balcanic de tipul *bishaq* realizat la Sarajevo; dintre puștile balcanice cu cremene au fost identificate cele realizate în Boka Kotorska și Plovdiv; iar printre pistoalele cu cremene au fost identificate atelierelor de la Boka Kotorska, Elbasan, Debar, Ioannina, Prizren, Foča, Peć și Shkodra.

Capitolul V. Probleme de datare a armelor balcanice din sec. XVIII-XIX aflate pe teritoriul actual al României

Ultimul aspect clarificat în cadrul cercetării noastre este cel referitor la datarea armamentului balcanic din sec. XVIII-XIX identificat pe teritoriul actual al României. În primul rând trebuie menționate cauzele care au dus la o datare eronată a pieselor de factură balcanică în literatura de specialitate din România, mai ales în anii perioadei comuniste. În condițiile în care bibliografia internațională în domeniul armelor balcanice era la începuturile sale, fiind inaccesibilă cercetătorilor din România, în datarea armelor balcanice din țara noastră a fost utilizată cronologia generală occidentală pentru periodizarea evoluției armamentului portativ, cronologie care nu corespunde realităților Peninsulei Balcanice în particular și spațiului oriental în general. În arealul Balcanilor inovațiile tehnologice de tipul mecanismului de dare a focului cu capsă (percuție) au cunoscut o slabă și întârziată pătrundere, decalajul tehnologic dintre Occident și Balcani fiind de aproape un secol. Acest decalaj existent între atelierelor din Peninsula Balcanică și Europa de Vest nu a fost sesizat de către mai vechea literatură de specialitate română. Un alt motiv care a dus la o datare eronată a pieselor din muzeele noastre a fost

și ”obiceiul” atelierelor balcanice de a copia arme italiene din sec. al XVIII-lea în plin sec. al XIX-lea. Este cunoscut faptul că atelierelor din Balcani achiziționau componentele armelor, în special țevi și mecanisme de dare a focului din Occident, mai ales din mediul nord-italian. În Peninsula Balcanică s-au importat în toată această perioadă (sec. XVIII-XIX), țevi de producție europeană, dar uneori și componentele din lemn ale armelor. De multe ori atelierelor balcanice doar asamblau și decorau piesele, singurele elemente autohtone fiind decorurile aplicate armelor. În Balcani era folosită la scară destul de mare o altă practică care a dat peste cap analizele cercetătorilor: falsificarea inscripțiilor. Tentația unor venituri mari i-a determinat pe mulți dintre armurierii locali să inscripționeze, mai ales pe culata țevelor de pușcă, numele unor celebri armurieri italieni din sec. XVII-XVIII, acest aspect îngreunând semnificativ datarea pieselor respective. O situație aparte avem în cazurile unde au fost identificate inscripții realizate din simboluri și litere dispuse fără nicio logică. Cercetarea modernă consideră că în aceste cazuri avem de-a face cu ”opera” unor meșteri analfabeți, care se adresau unei clientele la fel de neștiutoare de carte. Problema inscripțiilor ”copiate” de meșteri analfabeți este întâlnită în spațiul balcanic și în cazul producției de iatagane, însă nu putem vorbi de o practică pe scară largă. O altă problemă în datarea armamentului balcanic se referă la importul masiv din Occident de piese finite, realizate special pentru piața orientală și cea balcanică, în condițiile în care armele fabricate special pentru export erau făurite după gusturile clientelei balcanice – respectând tipologia și aspectul celor din sec. XVIII.

Revenind la datarea armelor balcanice identificate în spațiul românesc, foarte puține dintre armele catalogate, exceptând iataganele, păstrează anul făuririi. Cea mai fericită situație o întâlnim în cazul iataganelor, unde, dintre cele 59 de piese analizate în cadrul tezei noastre, 19 dintre piese păstrează damaschinat pe lamă anul realizării. Toate piesele studiate se încadrează între ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea și a doua jumătate a sec. al XIX-lea. La capitolul armelor de foc, un număr foarte mic de piese păstrează anul de făurire, ceea ce nu ne permite să realizăm o analiză statistică edificatoare. Dintre piesele studiate, pe un singur pistol și pe o singură pușcă sunt gravați anii de făurire, respectiv 1814 și 1865. În aceste condiții, armele de foc de factură balcanică păstrate în muzeele țării noastre pot fi datate doar la modul general între a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și a doua jumătate a sec. al XIX-lea.

Analizând situația iataganelor datate, ne putem permite realizarea unei evaluări realiste în ceea ce privește periodizarea armelor balcanice aflate pe teritoriul actual al României. Dintre cele

19 iatagane datate, cele mai multe provin din primele decenii ale sec. al XIX-lea, 12 piese (63%), urmează iataganele datate în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, 4 piese (21%), pentru ca iataganele datate în ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea să dețină cea mai mică pondere, numărând doar 3 piese (16%). Cu toate că numărul mic al iataganelor datate, 19 din totalul de 59 de arme incluse în *Catalogul pieselor*, nu este tocmai reprezentativ la nivelul întregii țări, totuși rezultatele analizei noastre sunt în concordanță cu situația iataganelor păstrate în marile colecții de arme de la Belgrad și Zagreb. Concret, ne referim la ponderea deținută de iataganele datate în prima jumătate a sec. XIX-lea, cele mai numeroase păstrate în muzeele noastre, din acest punct de vedere situația fiind identică cu cea de la Muzeul Militar din Belgrad și Muzeul de Istorie a Croației din Zagreb. Diferențele constatate față de situația din România stau în decalajul mult mai mic dintre acest grup de iatagane și cele din a doua jumătate a sec. XIX-lea, respectiv din ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea. Numărul mare de arme realizate în prima jumătate a sec. al XIX-lea trebuie pus în legătură cu situația politică mai mult decât dificilă în care se regăsea partea europeană a Imperiului Otoman la momentul respectiv. Nevoia de înarmare a devenit o necesitate în anii declanșării ”Revoluției sârbe” din anii 1804-1835, mișcare antiotomană desfășurată în mai multe etape și concretizată cu înființarea unui Principat Sârb autonom în cadrul Imperiului Otoman. În aceeași linie cu mișcarea antiotomană din Serbia se înscrie și Războiul de Independență al Greciei, derulat între anii 1821-1829, finalizat cu recunoașterea independenței noului stat grec de către marile puteri europene. O situație conflictuală a existat și în Bosnia în anul 1831, însă caracterul acesteia era diferit, în condițiile în care bosniacii s-au ridicat împotriva reformelor întreprinse de autoritățile centrale de la Istanbul. Toate aceste conflicte apărute în spațiul Balcanilor au necesitat o înarmare masivă, generând o producție importantă de armament, fapt reflectat și în datarea iataganelor existente în spațiul românesc.

Analizând din punct de vedere comparativ situația datării iataganelor cu cea a armelor de foc balcanice, arme înrudite și mai ales contemporane, putem propune o asimilare în ceea ce privește periodizarea armelor albe cu cele de foc. În consecință se poate aprecia că marea majoritate a armelor de foc de factură balcanică existente în România, provenite din aceleași surse cu cele albe, se încadrează cronologic în prima jumătate a sec. al XIX-lea, în conformitate cu efervescența mare la nivelul producției de armament în Balcani, situația politică regională fiind prezentată în rândurile de mai sus.

Concluzii

Ca o concluzie generală putem aprecia că armele de factură balcanică din sec. XVIII-XIX, prezente pe teritoriul actual al României, se păstrează în marea lor majoritate în colecțiile marilor muzee ale țării noastre, fiind identificate aproape toate tipurile de arme balcanice definite de către literatura de specialitate internațională. Printre sursele de proveniență ale armelor balcanice existente în spațiul românesc se numără capturile de război, donațiile și achizițiile de armament, schimburile la nivel instituțional. Datarea armelor respective se încadrează între a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și a doua jumătate a sec. al XIX-lea, accentul fiind pus pe prima jumătate a sec. al XIX-lea, perioadă istorică ce coincide cu instabilitatea politică din partea europeană a Imperiului Otoman, respectiv cu puternicele mișcări antiotomane din Serbia, Grecia și Bosnia.

Catalogul pieselor

Întocmit sub forma unui catalog științific, pe baza lucrărilor publicate, bazei de date CIMEC și a pieselor studiate la fața locului în expozițiile sau depozitele muzeelor românești, catalogul pieselor cuprinde în total 185 de obiecte, acestea fiind grupate pe categorii de arme – arme albe și arme de foc. În cadrul fiecărei categorii de arme, piesele au fost redată în conformitate cu tipologia internațională din domeniul studiat. Pentru fiecare tip de armă, ordonarea pieselor în cadrul catalogului a avut la bază criteriul cronologic. La fiecare piesă catalogată s-a urmărit atingerea următoarelor puncte: identificarea atelierului de fabricație, stabilirea datării piesei, materialele și tehnicile utilizate în realizarea armei, descrierea tehnică a piesei, proveniența și deținătorul actual, clasarea armei și bibliografia/webografia existentă.

În total teza noastră cuprinde 185 de piese catalogate, dintre care 64 arme albe și 121 arme de foc. Dacă analizăm tipologia armelor balcanice din sec. XVIII-XIX în spațiul românesc prin prisma procentajului deținut de fiecare tip de armă, în conformitate cu *Catalogul pieselor*, vom avea următoarea situație statistică:

a) Armele albe de producție balcanică: din cele 59 iatagane analizate, armele de tipul *crnosapac* dețin ponderea cea mai mare, cu 23 de piese (39%); urmează îndeaproape iataganele *belosapac* cu 21 de piese (35%); iataganele cu mânere metalice numără în total 13 piese (22%); iataganele fragmentare și modificate (4%). Tot în categoria armelor albe de producție balcanică avem catalogate patru săbii de proveniență bosniacă și un singur *bichaq* balcanic, toate aceste piese reprezentând 8% din totalul armelor albe cercetate.

b) Armele de foc de factură balcanică – puștile cu cremene: în total au fost analizate 61 de puști balcanice cu cremene, iar cele mai numeroase, deținând de departe cea mai mare pondere, sunt cele de tipul *roga*, care însumează 34 de piese (57%); urmează puștile de tipul *džeferdar*, cu 11 piese analizate (18%); pe locul al treilea se clasează pușca bulgară de tipul *paragun*, cu 8 piese (13%); pușca de tipul *rašak* este clasată pe penultimul loc, cu un total de 5 piese (8%); la categoria altele sunt redate tipurile de puști cu cremene reprezentate cu câte un singur exemplar identificat (4%).

c) Armele de foc de factură balcanică – pistoalele cu cremene: dintre cele 60 de pistoale balcanice cu cremene analizate, ponderea cea mai mare o dețin armele de cobur de tipul *Peć*, cu 23 de piese (38%); urmează pistoalele de tipul *Elbasan*, cu 10 piese (18%); tipul muntenegrean *zlatka* este reprezentat cu 8 piese (13%); coburul de *Shkodra* a fost identificat în 7 dintre cazuri (11%); coburul de *Foča* apare în 5 dintre cazuri (8%); faimoasele pistoale de tipul *ledenica* numără în total 4 piese (6%); penultimul este tipul *prizrenac*, cu 2 piese (4%); la categoria altele sunt redate tipurile de pistoale cu cremene reprezentate cu câte un singur exemplar identificat (2%).

Bibliografia

Bibliografia utilizată se împarte în surse bibliografice primare și secundare, iar în condițiile tematicii studiate, cele secundare dețin rolul predominant. Majoritatea surselor secundare provin din fostul spațiu iugoslav, titlurile respective fiind publicate la Belgrad, Zagreb, Sarajevo etc. În ceea ce privește bibliografia națională, trebuie menționat faptul că un număr de 11 titluri (articole științifice și cataloage de specialitate) au fost publicate de autorul acestei teze de doctorat.

Anexe

La partea de *Anexe*, cele mai importante sunt cele 30 de planșe color, care ilustrează toate tipurile de arme balcanice identificate pe parcursul cercetării noastre. Alături de planșe, au mai fost redate abrevierile, un glosar de termeni de specialitate, tabele, grafice și hărți.